MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE MAARN

Drs. J.C van 't Hof
Drs. M. Kooiman

© PROVINCIE UTRECHT DIENST RUIMTE EN GROEN 1991

VOORWOORD

Voor U ligt het rapport betreffende de gemeente Maarn van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Mede dankzij de inbreng van de gemeente Maarn en vele van haar inwoners treft U in dit rapport een schat aan gegevens over gebouwen, gebieden en andere cultuurhistorisch waardevolle elementen aan. Met name gaat een woord van dank uit naar

Het Monumenten Inventarisatie Project is een initiatief van de rijksoverheid om binnen een korte periode (1987-1992) een landelijk overzicht te verkrijgen van de jongere bouwkunst en stedebouw tussen 1850 en 1940. De uitvoering van dit project is in handen gelegd van de provincies en de vier grote steden. De Provincie Utrecht heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het M.I.P. door ook de oudere bouwkunst van vóór 1850 te inventariseren volgens de standaard-methodiek. Op deze wijze kan een complete en geautomatiseerde databank van alle cultuurhistorisch waardevolle elementen opgebouwd worden.

De breed opgezette inventarisatie per gemeente dient als basis voor een nadere selectie ten behoeve van plaatsing op de rijksmonumentenlijst, een procedure die na 1992 zal gaan plaats vinden.

In meer algemene zin vormt het M.I.P. een uitgangspunt voor het beleid van de drie overheden ten aanzien van monumentenzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening. Het kan dienen als materiaal voor publicaties in zowel toeristische als wetenschappelijke sfeer. Zeker niet in de laatsteplaats kan dit onderzoek bijdragen aan de kennis van en de waardering voor ons cultureel erfgoed.

mr D. H. Kok
Lid van Gedeputeerde Staten van Utrecht

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording 5

DEEL A
BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 7

1 Inleiding 9

2 Bodemgesteldheid en afwatering 10

3 Occupatie en ruimtelijke ontwikkeling tot 1850 11
3.1 Vroege bewoning 11
3.2 Middeleeuwse ontginning 11
3.3 Grondgebruik 11
3.3.1 Agrarisch grondgebruik 11
3.3.2 Bebossing en parkaanleg 14
3.3.3 Delfstoffenwinning 14
3.4 Infrastructuur 14
3.4.1 Wegen 14
3.4.2 Spoorwegen 15
3.5 Nederzettingen 15
3.5.1 Verspreide bebouwing 15

4 Ruimtelijke ontwikkeling 1850-1940 17
4.1 Ruimtelijke structuur omstreeks 1850 17
4.2 Grondgebruik 17
4.2.1 Agrarisch grondgebruik 17
4.2.2 Bebossing en parkaanleg 17
4.2.3 Delfstofenwinning 18
4.3 Infrastructuur 18
4.3.1 Wegen 18
4.3.2 Spoorwegen 18
4.4 Nederzettingen 19
4.4.1 Maarn 19
4.4.2 Maarsbergen 19
4.4.3 Verspreide bebouwing 20

5 Recente ruimtelijke ontwikkelingen 22

DEEL B INVENTARISATIE 23

1 Stedebouwkundige typologie 25
1.1 Gebieden binnen de bebouwde kom 25
1.1.1 Dorpsgebied 1850-1940 25
1.1.2 Sociale woningbouwgebied 25
1.2 Gebieden buiten de bebouwde kom 26
1.2.1 Buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 en 1850-1940 26

2 Gebieden met bijzondere waarden 28
2.1 Inleiding 28

2.2 Inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden in de gemeente Maarn 30
2.2.1 Everwijn Langeplein 31
2.2.2 Huis Maarsbergen en omgeving 33
2.2.3 Henschoten 36

3 Archeologische terreinen en historisch-landschappelijke elementen en structuren 39
3.1 Archeologische terreinen 39
3.2 Historisch-landschappelijke elementen en structuren 39

4 Overzicht van de bebouwing 41
4.1 Gebouwen voor het lands-, gewestelijk en plaatselijk bestuur 41
4.2 Kerkelijke gebouwen en bijzondere onderdelen daarvan, alsmede woningen voor kerkelijke functionarissen 41
4.3 Handels- en kantoorgebouwen en gebouwen voor transport en opslag 41
4.4 Gebouwen van liefdadigheid, gezondheidszorg, wetenschap en cultuur 41
4.5 Gebouwen voor sport, recreatie, vereniging, vergadering en horeca 42
4.6 Kastelen, landhuizen, buitenplaatsen, historische parken en tuinen en daarbij behorende bijgebouwen en objecten 42
4.7 Woningen en woningbouwcomplexen 43
4.8 Boerderijen 43

5 Inventarisatie van bouwkundige objecten 45
5.1 Toelichting 45
5.2 Objectinventarisatie 1

LITERATUUR EN BRONNEN

BIJLAGEN

2 Adressenlijst opgenomen objecten

VERANTWOORDING

Dit rapport verschijnt in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Het betreft de gemeente Maarn, die deel uitmaakt van het inventarisatie-gebied 'Utrechtse Heuvelrug'.

De opzet, indeling en gevolgde methodiek zijn in globale zin conform de richtlijnen, die door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zijn opgesteld. Op enkele punten is er sprake van een aanvulling of uitbreiding. Zo is er relatief meer aandacht besteed aan de occupatie en de ruimtelijke ontwikkeling in de periode vóór 1850. Een vergelijkbare uitbreiding betreft de objectinventarisatie zelf. De inventarisatie behelst ook de beschrijving en documentatie van cultuurhistorisch waardevolle objecten uit de periode vóór 1850, inclusief de reeds beschermde monumenten.

Het rapport bestaat uit twee delen: deel A geeft een beschrijving van de historisch-ruimtelijke ontwikkeling in drie perioden (vóór 1850, 1850-1940, 1940-heden) en deel B bevat de eigenlijke inventarisatie. Hoofdmoot van deel B vormt de objectinventarisatie. Daaraan voorafgaand worden achtereenvolgens beschreven de stedebouwkundige typologie, de gebieden met bijzondere waarden, de archeologische terreinen (volgens opgave R.O.B.), de historisch-landschappelijke elementen en de bouwkundige typologie.
Als bijlage treft U aan een alfabetische adressenlijst van alle opgenomen objecten, zowel die van vóór 1850 als die uit de periode 1850-1940, inclusief de reeds beschermde rijksmonumenten. Bij ieder adres is het bouwtype vermeld alsmede een voorselectie in drie categoriëen. Op basis van een aantal criteria is aan het MIP deze nadere selectie toegevoegd om binnen de brede inventarisatie een gedifferentiëerd monumentenbeleid te kunnen voeren: categorie 1 bevat de meest waardevolle panden en kan een uitgangspunt zijn voor de selectie op rijksniveau. Tevens zijn dit de potentiële gemeentelijke monumenten, die aangevuld kunnen worden met objecten uit categorie 2, zeker wanneer deze zich in gebieden met "bijzondere waarden" bevinden. Categorie 3 zijn objecten die enige cultuur-historische waarde bezitten en van ondersteunende betekenis zijn, met name binnen de genoemde gebieden. Deze objecten zijn niet "zwaar" genoeg voor een stringente bescherming maar dienen eerder betrokken te worden bij het ruimtelijkordeningsbeleid en het welstandstoezicht.

Drs. R.K.M. Blijdenstijn,
Projectleider MIP,
Provincie Utrecht.

DEEL A BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

1 INLEIDING (afb.1)

De gemeente Maarn ligt in de regio Utrechtse Heuvelrug van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. De gemeente telt twee woonkernen: Maarn en Maarsbergen. Het grootste deel van het grondgebied wordt ingenomen door bossen. De gemeente telt zo'n 5700 inwoners (5643 op 1/1/88). Bij de bestuurlijke herindeling na de franse tijd werden de gebieden van de buurschapsorganisaties Maarn en Maarsbergen beschouwd als een geheel, in 1825 kwam, door vaststelling van de grenzen met Darthuizen, hierdoor de gemeente Maarn tot stand. Tussen 1848 en 1924 hadden Maarn en Doorn een gemeenschappelijke burgemeester. In 1925 kreeg Maarn een eigen burgemeester.

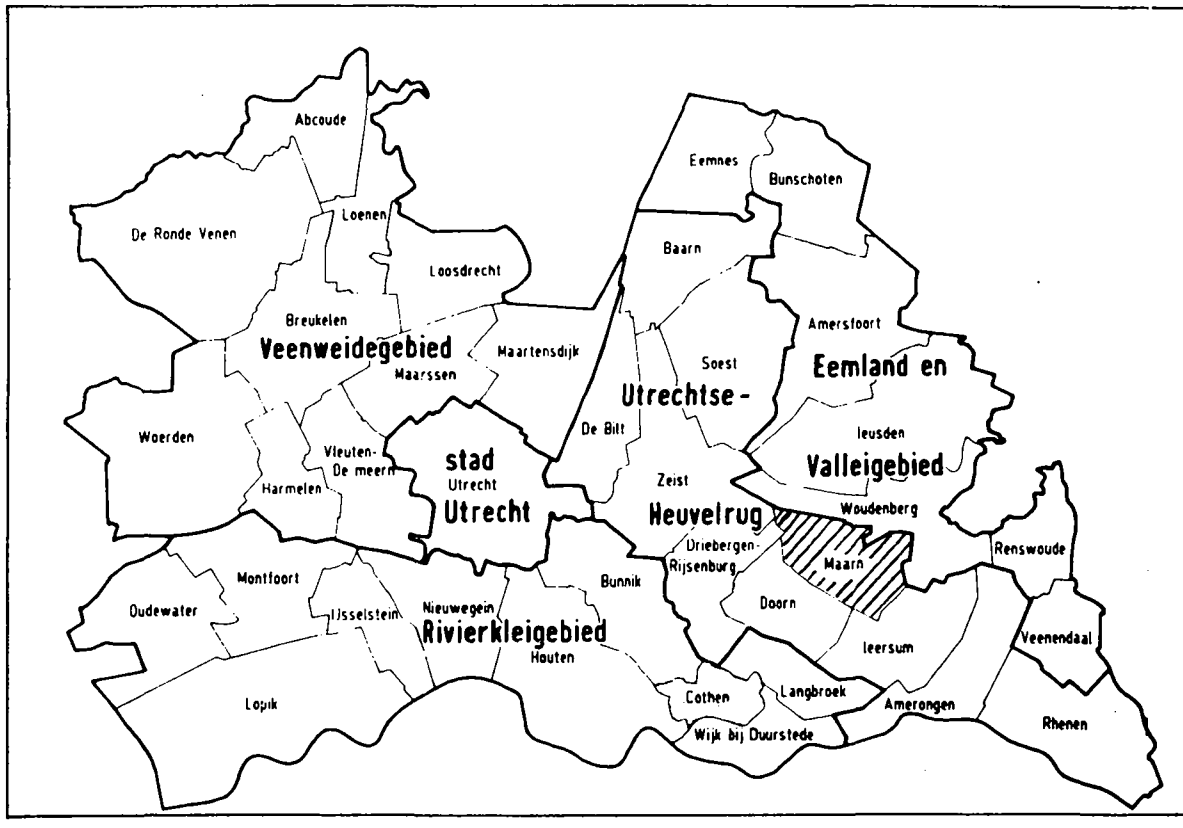

Afb. 1. Gebiedsindeling van het Monumenten Inventarisatie Project.

2 BODEMGESTELDHEID EN AFWATERING (afb.2)

Een groot deel van het grondgebied van de gemeente Maarn bestaat uit pleistocene (vóór het einde van de ijstijden afgezette) zandgronden, met name podzolgronden die gekenmerkt worden door een vrij geringe bodemvruchtbaarheid (nu grotendeels bos). Om deze gronden geschikt te maken voor akkerbouw werden ze vanaf de Middeleeuwen bemest met plaggen vermengd met stalmest. De aldus in de loop der eeuwen opgehoogde bouwlanden (engen, zie 3.3.1) zijn, mits voorzien van een ophogingsdek dikker dan 40 cm, op de bodemkaart te herkennen als hoge enkeerdgronden (afb. 2). Het Maarnse oude bouwland is voor een deel overbouwd en niet meer in het veld herkenbaar.

Stuifzanden komen voor waar de vegetatie in het verleden, door toedoen van de mens (overbeweiding, strooisel- en plaggenwinning), is verdwenen. Een groot deel van deze gronden is in de 19de en 20ste eeuw weer bebost.

Globaal ten noorden van de spoorlijn Utrecht-Arnhem ligt de overgang van de Heuvelrug naar de Gelderse Vallei, de bodem bestaat hier grotendeels uit beekeerdgronden met enkele enken en een strook veen.

De afwatering van het gebied vindt van oudsher op de Heiligenbergerbeek/Woudenbergse Grift plaats, die via Amersfoort in de Eem loost. In 1300 werd een afwateringsgeultje gegraven van het Proostdijhuis (zie 3.5.1) in de richting van Woudenberg, de nog bestaande Heigraaf.

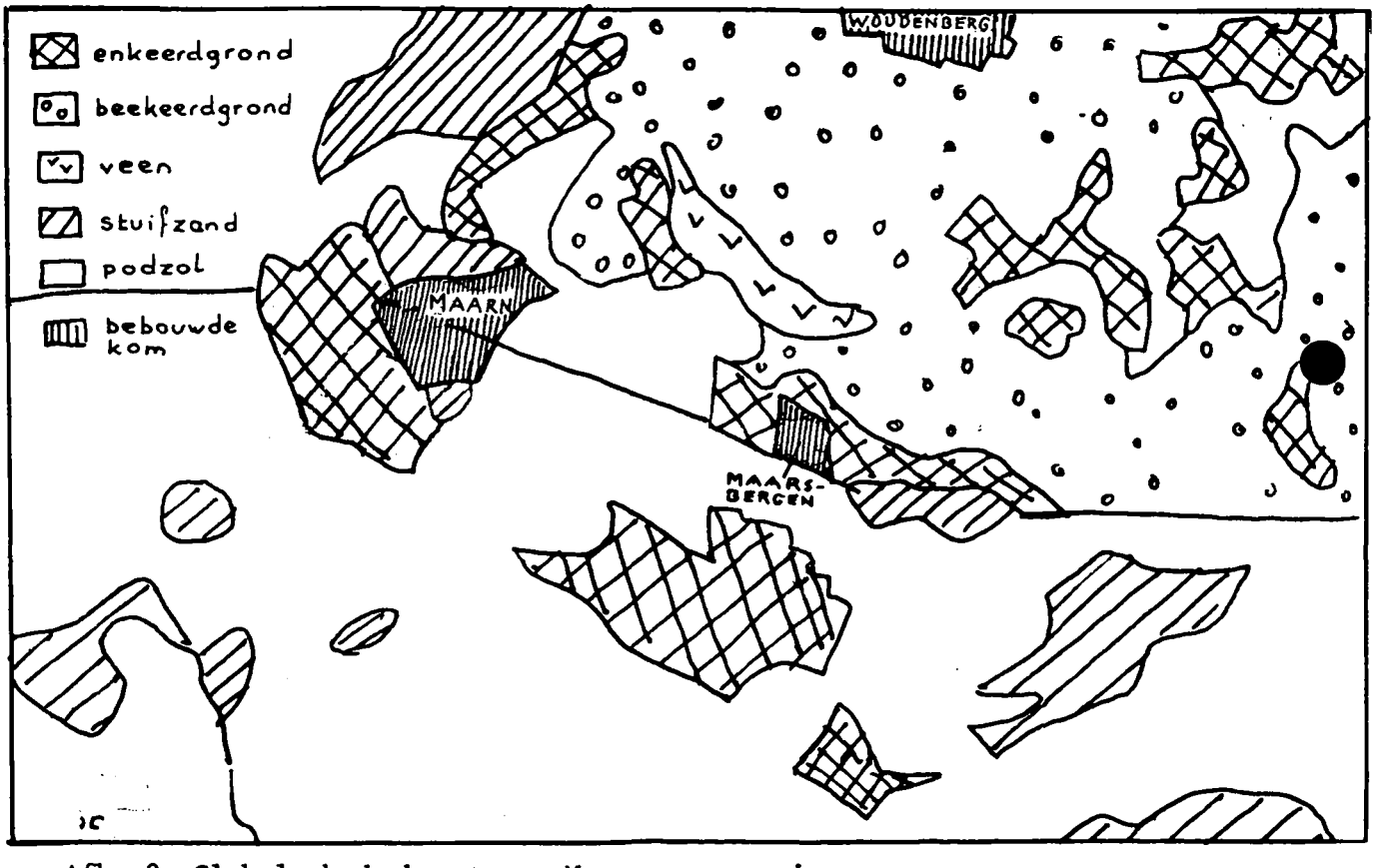

Afb. 2. Globale bodemkaart van Maarn en omgeving.

3 OCCUPATIE EN RUIMTELIJKE ONTWIKKELING TOT 1850

3.1 VROEGE BEWONING

Getuige een aantal archeologische sporen vond op het grondgebied van de huidige gemeente Maarn reeds in de prehistorie bewoning plaats (zie Deel B, 3.1). De sporen dateren met name uit het Neolithicum (5300-2100 v. Chr.). Ook uit de daarop volgende perioden, de Bronstijd (2100-700 v. Chr.) en de Ijzertijd (700-0) zijn vondsten aanwezig. Over bewoning in de Romeinse Tijd (0-400 A.D) is (nog) niets bekend.

3.2 MIDDELEEUWSE ONTGINNING

De terreingesteldheid van de Utrechtse Heuvelrug bood slechts beperkte mogelijkheden tot het aanleggen van bouwlanden. De hogere terreingedeelten waren ongeschikt om als akkerland te benutten. Grote escomplexen zoals die uit Drenthe bekend zijn, ontbreken hier. Slechts een langgerekte zone van middelhoge gronden langs de flanken van de stuwwallen was voor bouwland geschikt. De akkercomplexen die hier ontstonden, staan in Utrecht bekend als 'engen'. De Maarnse engen lagen globaal rond het huidige dorp Maarn, aan de noordkant van de spoorlijn bij Maarsbergen, ten noordoosten van Maarsbergen en vlak ten noordwesten van het Huis Maarsbergen. De strookvormige akker- en weidecomplexen op de beekeerd- en veengronden ten noorden van de spoorlijn Utrecht-Arnhem vertegenwoordigen wellicht een latere fase in de ontginningen (strookvormige kampontginningen en veenkoloniaal hooilandgebied).

De hoger gelegen bossen werden niet ontgonnen. Wel werden ze gebruikt om vee te weiden, waardoor ze toch een functie vervulden binnen het landbouwbedrijf.

In de Merovingische en vooral in de Karolingische tijd (750 900 n. Chr.) nam het bewoonde areaal op de Heuvelrug toe. In deze periode zijn veel nieuwe nederzettingen ontstaan (veelal op de plaats van vroegere bewoning) of bestaande nederzettingen gegroeid. Of Maarn en Maarsbergen in deze periode al bestonden, is niet bekend. De oudste vermelding van Maarn dateert uit 1028; er is dan sprake van grondbezit van het Amersfoortse klooster van het Heilig Kruis en de Heilige Maagd in Maarn en in Soest, bestaand uit 61/2 hoeven. Maarsbergen wordt voor het eerst in 1134 in een schriftelijke bron vermeld.

3.3 GRONDGEBRUIK

3.3.1 Agrarisch grondgebruik

Het landbouwsysteem op de Heuvelrug was gebaseerd op een gemengde agrarische bedrijfsvoering. Dit hield in dat ieder bedrijf over bouwland beschikte en daarnaast vee bezat. Na het jaar 1000 kwam

het accent steeds sterker op akkerbouw te liggen. De hogere gebiedsdelen waren ongeschikt om als bouw of hooiland gebruikt te worden; ze bestonden na het verdwijnen van het bos (zie hieronder) voornamelijk uit heidevelden en werden gebruikt voor extensieve beweiding (schapen) en om plaggen en hout te winnen. Voor het beheer van de heidevelden werden in de middeleeuwen, zowel in Maarn als in Maarsbergen, buurschapsorganisaties opgericht. Deze bestonden uit 'gerechtigden': degenen die gerechtigd waren tot het gebruik van de heide.

Om de vruchtbaarheid van de akkers op peil te houden werd, naast het toepassen van andere vormen van bemesting, al vroeg de methode van het opbrengen van stalmest (met heideplaggen vermengd), de zogenaamde potstalbemesting toegepast. Deze bemestingstechniek leidde op den duur tot een aan zienlijke ophoging van het bouwland (zie 2 Bodemgesteldheid).

De op deze manier opgehoogde gronden lagen, als vermeld rond het huidige dorp Maarn, aan de noordkant van de spoorlijn bij Maarsbergen, ten noordoosten van Maarsbergen en vlak ten noordwesten van het Huis Maarsbergen. Als wei- en hooiland werd de overgang naar de Gelderse Vallei gebruikt, globaal het gebied ten noordoosten van Maarn, voornamelijk bestaand uit beekeerdgronden. Een deel van deze grond was echter ook bij boerderijen in dit gebied als akkerland in gebruik (zie hieronder). In tegenstelling tot bij de boererijen aan de randen van de engen lag bij deze hoeven vrijwel al het land in stroken achter de boerderij (afb. 4), en niet verspreid over de engen en in het overgangsgebied. Deze boerderijen vertegenwoordigen mogelijk een latere fase in de ontginning van het gebied. Twee 17de eeuwse kaarten geven een indruk van het grondgebruik; de kaart van de hofstede Eykelenburg uit 1659 en die van De Birk uit hetzelfde jaar. Eykelenburg is een boerderij aan de rand van één van de engen. Het bouwland ligt op de eng, het weiland grotendeels op beekeerdgrond. Vermoedelijk is de boerderij gerechtigd geweest in het gebruik van de gemeenschappelijk gebruikte heide (niet op de kaart afgebeeld). Het land van De Birk ligt geheel achter de boerderij: het bouwland op beekeerdgrond, enkele heidepercelen daarachter op podzolgrond. Deze hoeve was vermoedelijk niet gerechtigd in de gemenschappelijk gebruikte heide (afb. 3, 4).

Rond 1808 bestond 60 % van het Maarnse en Maarsbergense grondoppervlak uit heide (zo,n 570 ha), 9 % uit bouwland (waar rogge en boekweit geteeld werden) en 6 % uit weiland. Uiteraard kon slechts een klein aantal boerenbedrijven op deze wijze bestaan. In 1815 telde de toenmalige gemeenten Maarn en Doorn slechts 30 boerderijen (Utrecht in 1815, p. 42). De heide lag ter plaatse van De Hoogt en De Laagt, aan weerszijden van de Amersfoortseweg, ten noorden van de Laan van Laag Kanje, ter plaatse van het Maarnsegat, Stamerhoef, Stameren, het Huis te Maarn, de Halm en het huidige centrum van Maarn. In de franse tijd was de woeste grond (die binnen de lokale agrarische ekonomie kennelijk van weinig betekenis was) in Maarn van de buurschap overgegaan naar Domeinen. In Maarsbergen was de heide voor een deel eigendom van het Huis Maarsbergen en bleef in collectief gebruik. Rond 1850 begon Domeinen de heidevelden in erfpacht uit te geven, onder andere aan het gemeentebestuur en

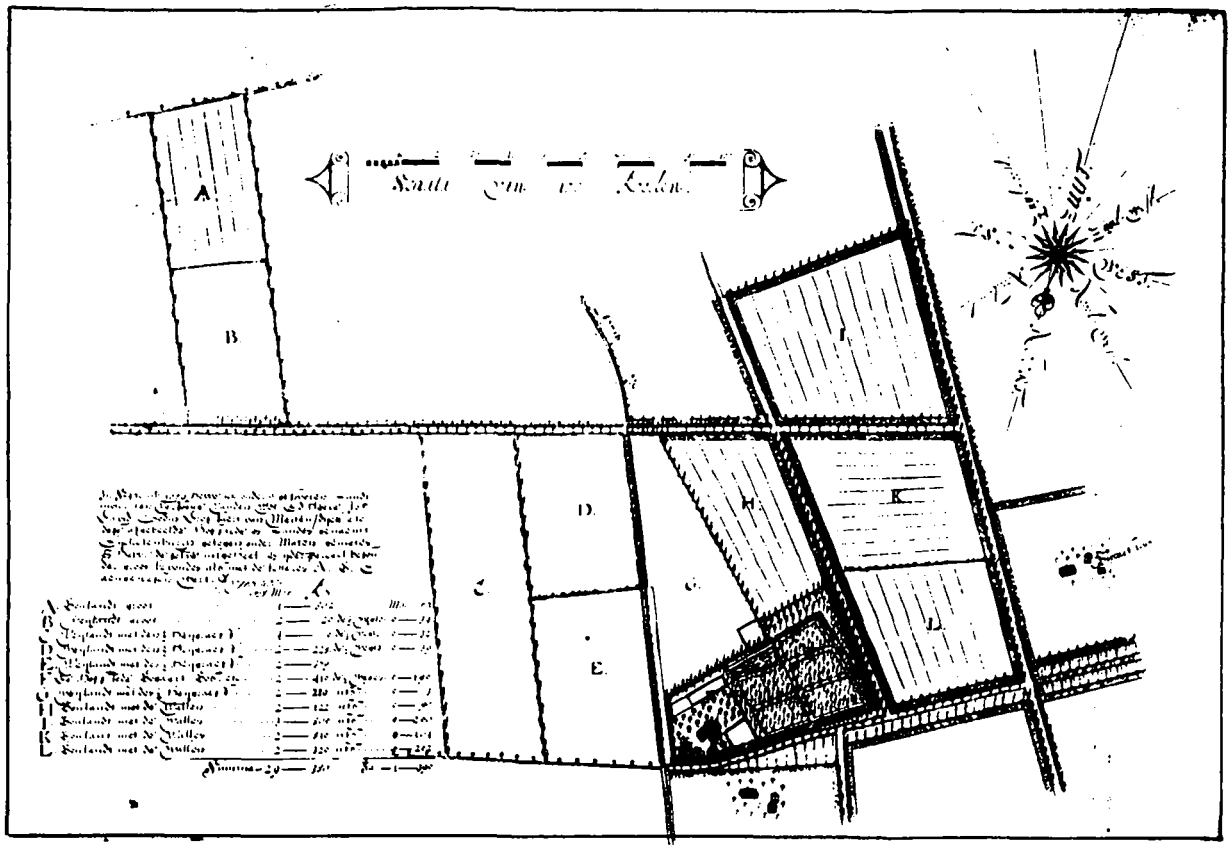

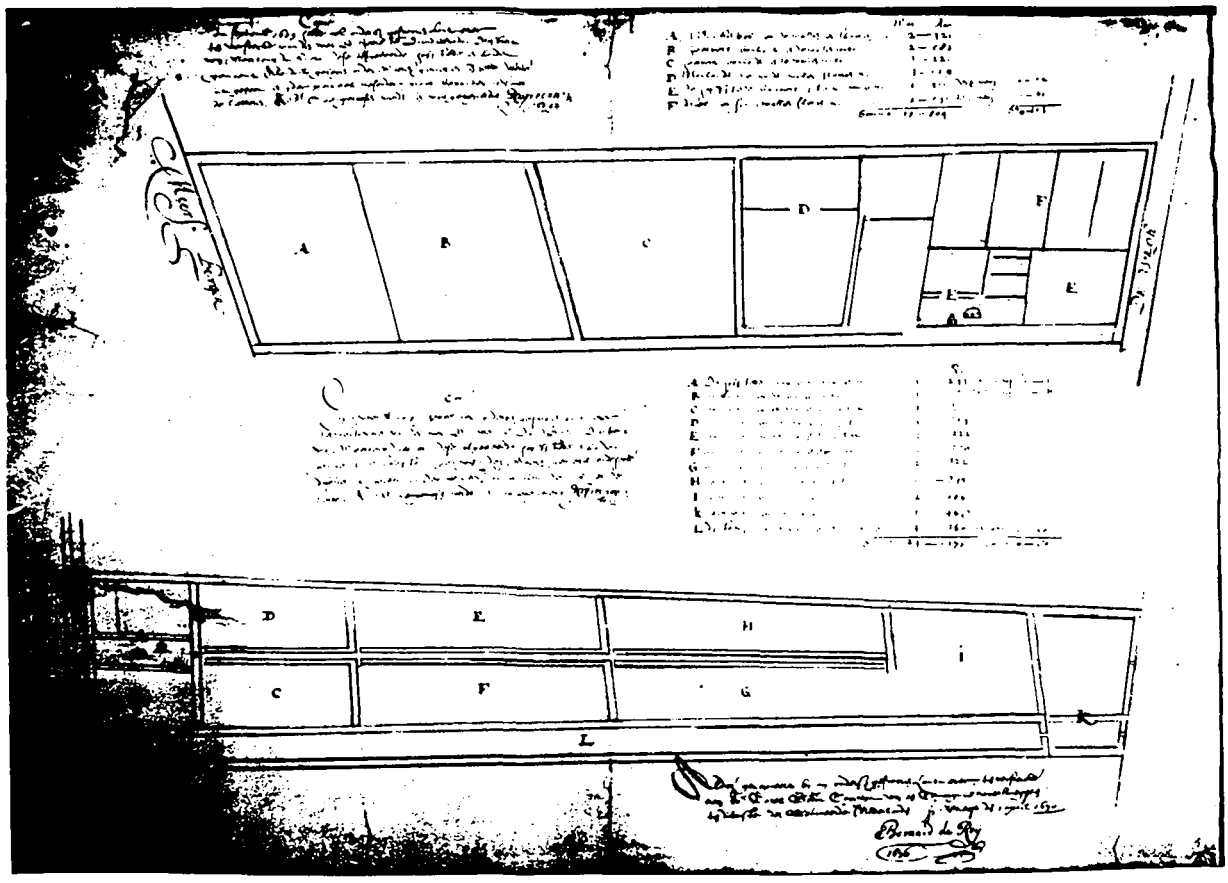

Afb. 3. Kaart van de hofstede Eykelenburg, 1659 (RAU).

Afb. 4. Kaart met onderaan de hofstede De Birk, 1659 (RAU).

aan de baron van Lijnden van Sandenburg. De gemeente verwierf 70 ha voor 500 gulden (waarvan 400 gulden geleend moest worden). De gemeente verhuurde stukjes van de heide of gebruikte die zelf om woningen te bouwen.

3.3.2 bebossing en parkaanleg

Ten gevolge van de eeuwenlange beweiding en hout- en plaggenwinning was reeds in de 16de eeuw op veel plaatsen vrijwel geen bos meer te vinden. Maatregelen om de bossen te beschermen tegen de beweiding hadden nauwelijks succes. Pas in de tweede helft van de 18de en in de 19de eeuw werden effectieve pogingen gedaan om door aanplant het bosareaal weer uit te breiden.

De bebossing geschiedde om de zandverstuivingen, die als gevolg van beweiding en plaggenwinning waren ontstaan, aan banden te leggen en om de heide productiever te maken. Vooral naaldbos werd aangeplant. Een voorbeeld zijn de heidevelden die baron van Lijnden van Sandenburg rond 1850 van Domeinen kocht en vervolgens beboste.

Rond 1700 werd bij Huis Maarsbergen een Hollands-classicistische aanleg gerealiseerd: zo'n 500 m breed en 2 km lang, met een centrale as die a.h.w. door het huis heen loopt. Rond het huis werd een formele tuin aangelegd met vierkante en rechthoekige compartimenten, voorzien van ster- en cirkelvormige paden. Ook werd een heuvel in de nog gedeeltelijk bestaande aanleg opgenomen (zie ook deel B, 2.2).

3.3.3 Delfstoffenwinning

Van delfstoffenwinning vóór 1850 is niet of nauwelijks sprake. De zandwinning kwam pas in 1865 goed op gang (zie 4.2.3). Voordien werd slechts op lokale schaal zand gewonnen.

3.4 INFRASTRUCTUUR

3.4.1 Wegen

De belangrijkste weg over de Utrechtse Heuvelrug, de 'via regis', de al in de 10de eeuw bekende handelsweg tussen Keulen en Utrecht, passeerde Maarn niet. De weg, ook wel 'bovenweg' genoemd, volgde de zuidwestflank van de Heuvelrug, evenals de parallelweg, de 'benedenweg', die het Maarnse ook niet aandeed. Via de weg naar Doorn (die in noordelijk richting naar Amersfoort liep) stond het Maarnse gebied met de 'bovenweg' in verbinding. Ook over Maarsbergen liep een dwarsverbinding tussen deze weg en de Gelderse Vallei. Een deel van deze weg werd gevormd door de oprijlaan/zichtas van het Huis Maarsbergen.

Als locale wegen waren de vele schaapsdriften van belang, tussen Maarn en Maarsbergen en de heidevelden, evenals de ontsluitingswegen in het agrarisch gebied aan de noordkant van de gemeente.

3.4.2 Spoorwegen

Een heel nieuw element in de infrastructuur van de Heuvelrug als geheel was de in 1844-1845 aangelegde spoorlijn Utrecht-Arnhem van de Rhijnspoorweg Maatschappij. Bij de keuze voor het tracé hebben twee overwegingen de doorslag gegeven: het tracé moest een zo kort mogelijk weg naar Arnhem volgen, en moest aangelegd worden door zo laag mogelijke delen van de Heuvelrug zodat er weinig ingravingen gemaakt hoefden te worden (de stoomlocomotieven waren niet goed in staat treinen tegen heuvels op te trekken). De trein kwam dus niet langs de meeste bestaande dorpen en er werden weinig stations gebouwd. Waar wel halteplaatsen aangelegd werden, zoals bij Maarn en Maarsbergen, ging er van de spoorlijn nauwelijks een stimulans uit voor verdere ontwikkeling.

3.5 NEDERZETTINGEN

3.5.1 Verspreide bebouwing

Maarn en Maarsbergen
Over de geschiedenis van de nederzettingen Maarn en Maarsbergen is weinig bekend. Maarn bestond uit enkele kleine 'hoevenzwermen' aan de randen van de engen en enkele boerderijen in het overgangsgebied naar de Gelderse Vallei. Maarsbergen bestond uit enkele boerderijen bij de eng terwijl er eveneens een aantal in het genoemde overgangsgebied stond. Het gebied van de buurschapsorganisatie van Maarn telde in 1632 slechts 70 inwoners, dat van Maarsbergen 94 (Demoed, p. 141). In 1748 telde beide gezamenlijk 40 huizen en 215 inwoners. Een beschrijving uit dat jaar noemt 'Maren' een gehucht (Teg. St. p.288 289). In 1808 telden Maarn en Maarsbergen 249 inwoners (Demoed. p. 141). De na de franse tijd gevormde gemeenten Maarn en Doorn telden in 1815 samen 936 inwoners, die merendeels op Doorns grondgebied woonden. In Maarn stond een aanzienlijk huis: het huis te Maarsbergen, voortgekomen uit het eerdere proostdijhuis van het klooster Bern bij Heusden. In de gehele gemeente stonden in 1815 30 boerderijen, zowel grote als kleine, en 90 arbeiderswoningen (Utr. 1815, p. 41-42).

Klein Amsterdam
Bij de aanleg van de spoorlijn Utrecht-Arnhem waren veel grondwerkers uit de grote steden, met name uit Amsterdam, betrokken. Een aantal vestigde zich ter plaatse van de huidige wijk de Driesprong, waar het buurtje Klein Amsterdam ontstond. In 1867 bestond het buurtje uit niet meer dan enkele huizen.

Bijzondere bebouwing
Het proostdijhuis van het klooster Bern bij Heusden was een omgrachte, versterkte boerderij. Bij dit huis hoorde ook een eendenkooi, waarvan nog een restant aanwezig is: de Kom bij hotel Maarsbergen aan de parallelweg langs Rijksweg 12. In 1648 werd het Maarsbergense kerkelijk bezit, zoals ook veelal elders

gebeurde, gesecularisseerd. In 1656 werd het huis, het huidige in de kern zestiende eeuwse pand, geveild en gekocht door Samuel de Marez, met ongeveer 1280 ha grond en zo'n 19 boerderijen, waaronder nog bestaande erven als Altena, Meierhorst en Rumelaar. De Marez liet in 1660 huis Maarsbergen ingrijpend verbouwen en uitbreiden. De formele parkaanleg van rond 1700 is in 3.3.2 al ter sprake gekomen.

De boerderij Eykelenburg (nu camping) gaat mogelijk terug op een middeleeuws kasteel, verdere gegevens zijn hierover niet aanwezig (Bardet, 1975, p. 76).

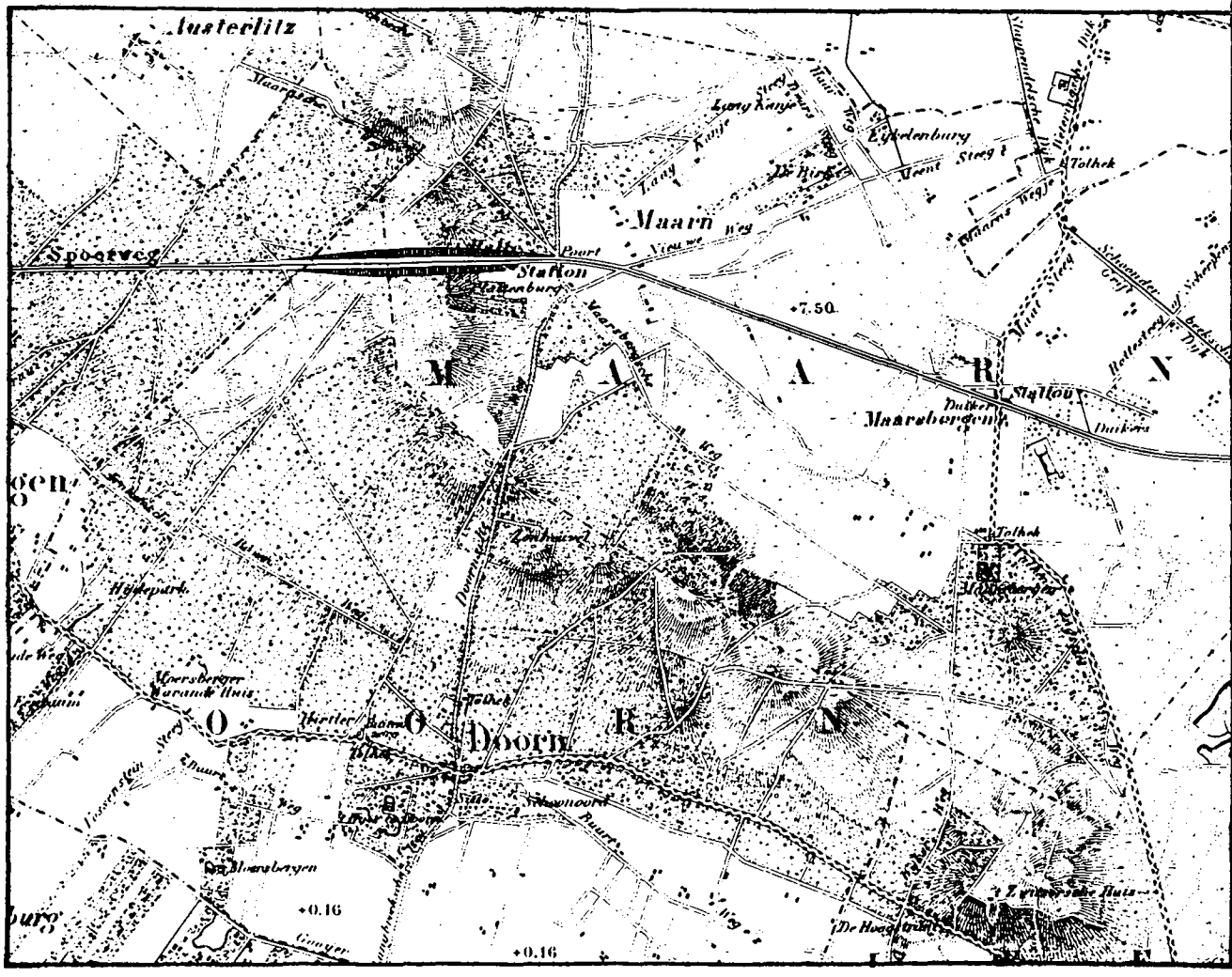

Afb. 5. Fragment van de Kaart van de provincie Utrecht, 1862.

4 RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 1850-1940

4.1 RUIMTELIJKE STRUCTUUR OMSTREEKS 1850

Zoals de Kaart van de Provincie Utrecht vervaardigd op last van de Heeren Staten van dat gewest uit 1862 laat zien, was Maarn rond het midden van de 19de eeuw nog steeds een grotendeels uit heidevelden bestaande gemeente (afb. 5). Van de vorming van dorpskommen was noch in Maarn, noch in Maarsbergen sprake. De boerderijen lagen aande randen van de engen en in de overgang naar de Gelderse Vallei, waar ook de wei- en hooilanden lagen. Het enige landhuis was Huis Maarsbergen. De (her)bebossing was beperkt gebleven: bij het Huis Maarsbergen, ten noorden van Zonheuvel (Doorn) en ten noorden van station Maarn lagen enkele bospercelen.

De spoorlijn Utrecht-Arnhem doorsneed de gemeente, aan de lijn waren twee halteplaatsen: Maarn en Maarsbergen. De stationnetjes hadden echter geen economische activiteiten en nieuwe bebouwing van betekenis aangetrokken.

4.2 GRONDGEBRUIK

4.2.1 Agrarisch grondgebruik

Tussen 1882 en 1886 werden de niet als akkers of weilanden gebruikte gronden van de buurschapsorganisatie Maarsbergen op initiatief van jhr. K.A. Godin de Beaufort van het Huis Maarsbergen verdeeld. De grond werd voor een deel als bouw- en weiland ontgonnen. Dit werd mede mogelijk gemaakt door de introductie van kunstmest aan het eind van de 19de eeuw (het gebruik werd gestimuleerd door de heer Godin de Beaufort), merendeels echter bebost (zie hieronder).

4.2.2 Bebossing en parkaanleg

De (her)bebossing zette na 1850 door, zo werd op het landgoed Stameren rond 1900 een begin gemaakt met de bosaanleg, voornamelijk met naaldbomen. De al genoemde kasteelheer van hat Huis Maarsbergen, K.A. Godin de Beaufort (1850-1921) liet veel van zijn grond bebossen, zook de gronden die hem waren toegevallen als rechthebbende bij de verdeling van de grond van de buurschapsorganisatie van Maarsbergen. Er werd op zijn bezit voornamelijk grove den aangeplant.

In de tweede helft van de 18de eeuw was een ontwikkeling op gang gekomen waarbij 'landschappelijk' aangelegde tuinen en parken de 'formeel' aangelegde baroktuinen en parken verdrongen. De nieuwe aanleg streefde het ideale, romantische landschap na met afwisseling tussen hoog en laag, open en gesloten, nat en droog. De Heuvelrug, met zijn afwisseling van hoog en laag, werd poulair om landgoederen aan te leggen. In het Maarnse gebied was van deze ontwikkeling vooralsnog niets te merken. Het aantal

landgoederen nam niet toe. Het Huis Maarsbergen bleef tot in de 20ste eeuw het enige landgoed.

Pas na 1850 begon de landschapsstijl in het Maarnse door te dringen. Rond 1860 werden de tuin en het park van Huis Maarsbergen 'verlandschappelijkt', waarbij delen van de eerdere formele aanleg gehandhaafd bleven (nu nog aanwezig).

Bij het vroeg 20ste-eeuwse Huis te Maarn werd door tuinarcitect P.H. Wattez een geometrische aanleg ontworpen met een middenas en een cirkelvormig padenpatroon (architectonische tuinstijl).

4.2.3 Delfstoffenwinning

Na het doorgraven van de Heuvelrug bij Maarn in 1844 voor de spoorwegaanleg waren ter plaatse twee hoge zandwallen ontstaan. Bij de spoorwegmaatschappij kwam nu het idee op de zuidelijke wal af te graven voor baanaanleg en -onderhoud. Vanaf 1865 werd er gegraven. Op een deel van het afgegraven terrein werd in 1901 een rangeerterrein voor midden-Nederland aangelegd (zie 4.3.2). De zandwinning werd ook hierna voortgezet.

4.3 INFRASTRUCTUUR

4.3.1 Wegen

In de infrastructuur vonden in de periode 1850-1940 geen wijzigingen van betekenis plaats. Nieuwe wegen werden niet aangelegd, afgezien van enkele wegen en straten in verband met de uitbreiding van Maarn (zie hieronder).
Al kwamen er geen nieuwe verbindingen bij, de bestaande wegen werden wel verhard en in een later stadium verbreed voor het opkomende autoverkeer. Als eersten werden de Doornscheweg (nu Amersfoortseweg) en de Valkenengscheweg/Maatsteeg (nu Woudenbergseweg, N 226) verhard. De andere wegen, op een aantal bospaden na, volgden later.

4.3.2 Spoorwegen

In 1901 werd op de zandafgraving een rangeerterrein voor midden-Nederland aangelegd, dat later nog vergroot werd. In de jaren dertig werd het emplacement opgeheven in verband met bezuinigingsmaatregelen. De rangeerdiensten werden verplaatst naar Utrecht, Amersfoort en Arnhem.

4.4 NEDERZETTINGEN

4.4.1 Maarn

Als gevolg van de aankoop van voormalige gemeenschappelijk gebruikte woeste grond (zie hierboven) kon de gemeente in Maarn bouwen. In Maarsbergen waar de grond in handen van de gebruikers was gebleven was dat veel moeilijker. De al genoemde 70 ha omvatte de heide achter het huidige gemeentehuis (zie hieronder) en die tussen de Tuindorpweg en de Ted Visserweg (vroeger Meentsteeg), inclusief de grond waarop in 1923-1924 Tuindorp werd gebouwd. Latere aankopen betroffen grond in het Poortse Bos, het Steenbeek, langs de Boslaan en de Koeheuvels (als natuurreservaat). Pas enkele jaren voor 1940 werd begonnen deze grond als bouwlokaties te exploiteren, eerstens in het Poortse Bos. De in 1865 gestarte zandgraving was een tweede factor in de groei van Maarn. De arbeiders vestigden zich in de buurt van hun werk, dus op Maarns en niet op Maarsbergens gebied. Het rangeerterrein, in 1901 geopend, versterkte deze vestiging. Er verrees een rijtje huizen aan de Bergweg en een aantal huizen in de vork van de Bergweg en de Maarnse Grindweg.

Voor het spoorpersoneel werd in 1924 Tuindorp aangelegd, 75 huizen en 3 winkels, aangelegd rond een pleintje. Het ontwerp was van de hand van de architect H.A. Pothoven. De aanleg van Tuindorp betekende het begin van komvorming in Maarn. Tezelfdertijd werden een gemeentehuis en de eerste kerk gebouwd. In 1924 werd een nieuw gemeentehuis in neo-renaissancestijl, eveneens naar ontwerp van Pothoven, gebouwd. Voordien deed een deel van café Klein Plattenberg (nu Huize Gadellaa) als secretairie e.d. dienst. Het jaar daarvoor was de eerste (N.H)kerk in Maarn gereed gekomen. Al in 1915 was een stuk grond aangekocht (heide) aan de Kapelweg door de weduwe van de in dat jaar overleden schrijver J.M. van der Poorten Schwarz, waar te zijner nagedachtenis een kapel werd gesticht. In 1926 werd deze kapel uitgebreid tot de huidige kerk.

Bij de dorpsuitbreiding werd nauwelijks van het bestaande patroon van (zand)wegen gebruik gemaakt. Tuindorp kreeg een eigen, nieuwe structuur, bestaand uit enkele lengtewegen met daar tussen in een paar dwarsstraten (over het stedebouwkundig plan van de buurt is uit de literatuur niets te achterhalen).

4.4.2 Maarsbergen

De uitbreiding van Maarsbergen bleef vóór 1940 beperkt. Slechts tussen het station en de villa Anderstein (met boerderijcomplex) verrees een aantal huizen, voor een deel langs de Maatsteeg en voor een deel aan enkele nieuw aangelegde wegen. In 1883 was er in Maarsbergen een kerkje gebouwd.

4.4.3 Verspreide bebouwing

boerderijen
In het patroon van verspreide boerderijen in het overgangsgebied naar de Gelderse Valei kwam in de periode na 1850 weinig verandering. Wel vond er enige verschuiving plaats; met de uitbreiding van Maarn (overbouwing van de eng) werd een aantal boerderijen van de rand van de eng verplaatst naar de Vinkenbuurt.

bijzondere bebouwing
Tegen het eind van de 18de eeuw kwamen ook de hogere delen van de Heuvelrug in trek om landgoederen en buitenplaatsen te stichten. Daarvóór waren voornamelijk de flanken benut, vooral de zuidelijke flank. De wat afgelegen noordflank was veel minder gebruikt, het Huis Maarsbergen was hier een van de weinige landhuizen. Ook toen de hogere delen aan bod kwamen duurde het nog tot in de 20ste eeuw voordat het Maarnse aan de beurt was. Stameren werd rond 1900 gebouwd, Anderstein in 1914 en het Huis te Maarn in 1916. Het Huis Maarsbergen werd in 1930 teruggebracht in de staat van rond 1800.

Een voorbeeld van de instellingen (tehuizen, gestichten) die zich op de Heuvelrug vestigden is Valkenheide. Dit opvoedingsgesticht werd in 1912 gebouwd (hoofdgebouw gedeeltelijk aanwezig). De grond (voormalige grond van de buurschapsorganisatie van Maarsbergen) was in 1910 door de Hervormde synode aangekocht. Het 100 ha beslaande terrein werd door de Heidemij in cultuur gebracht (akkers, weilanden, park). Aanvankelijk leidde Valkenheide op voor boeren- of tuindersknecht, later werd het omgezet in een ambachtsschool.

Op het in 1901 geopende rangeerterrein kwam in de loop der jaren een complex gebouwen tot stand: dienstlokalen, seinhuizen, machineloodsen, een watertoren etc. (niet meer aanwezig).

Afb. 6. Fragment van de topografische kaart 1:25000, 1952.

5 RECENTE RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN (afb. 7)

Na 1945 werden de aangekochte heidegronden in Maarn in een hoger tempo bebouwd. Met name de bouwplannen De Havezathe en De Driesprong in de jaren zestig en zeventig betekenden een grote uitbreiding. De aanleg van de E 36 naast de spoorlijn had een nog grotere scheiding dan voorheen tot gevolg tussen het deel van het dorp ten noorden van het spoor en het deel aan de zuidzijde. Het station werd in 1972 verplaatst (het oude gebouw is nog aanwezig).

De uitbreiding van Maarsbergen na 1945 bleef, zeker in verhouding tot Maarn, beperkt. Het dorp heeft geen halteplaats meer aan de spoorlijn.

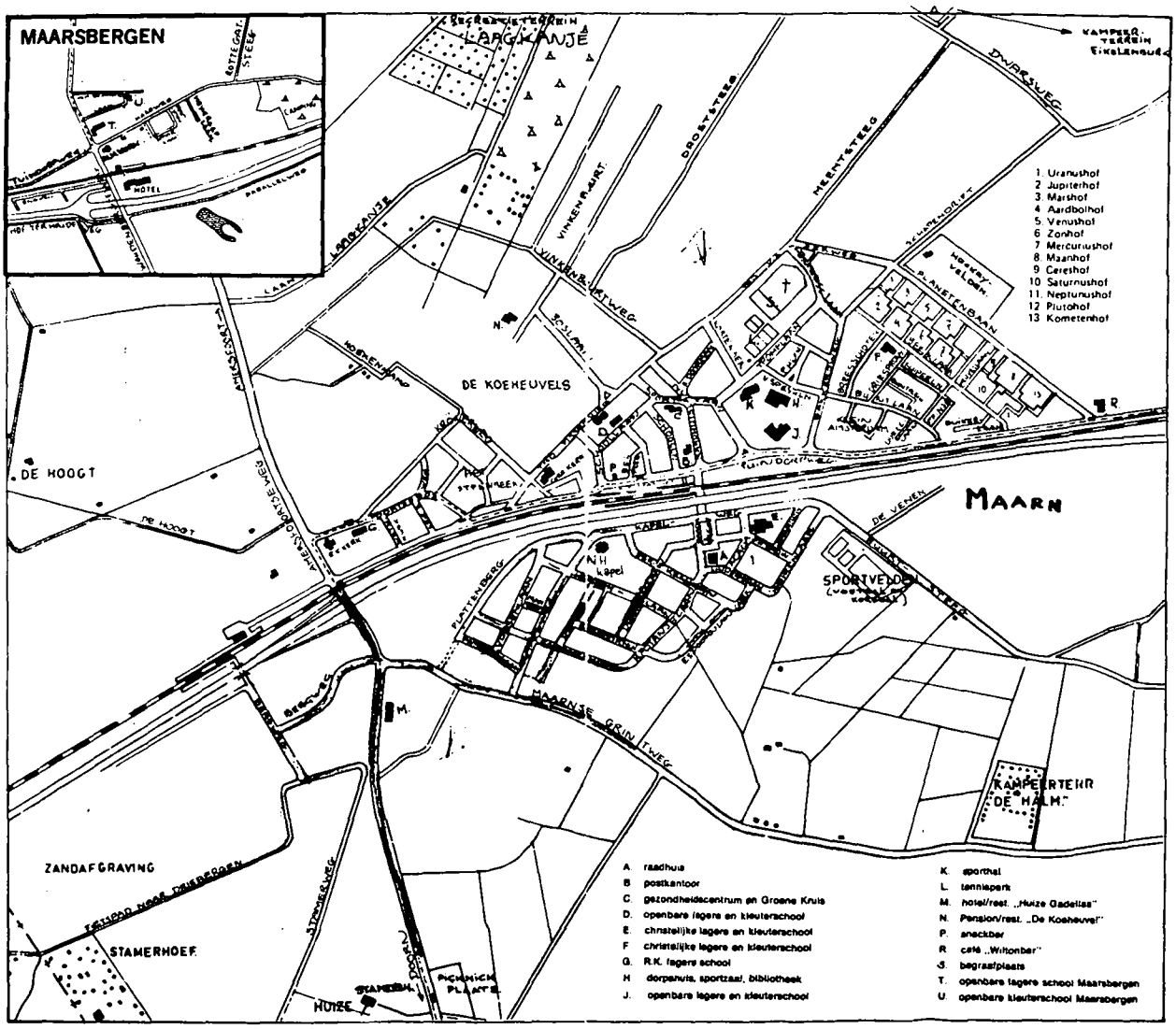

Afb. 7. Recente plattegrond van Maarn en Maarsbergen

DEEL B INVENTARISATIE

1 STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

1.1 GEBIEDEN BINNEN DE BEBOUWDE KOM

1.1.1 Dorpsgebied 1850-1940

Vóór 1850 was er geen sprake van dorpskernen in de gemeente Maarn, de nederzettingen bestonden uit enkele verspreid liggende boerderijen. In de periode 1850-1940 is de kern van de huidige dorpen Maarn en Marrsbergen tot stand gekomen. Typologisch is hierbij een verdeling te maken in 'sociale woningbouwgebied' (E. Langeplein e.o., zie 1.1.2) en 'dorpsgebied 1850-1940', waartoe de omgeving van het Raadhuisplein behoort en een deel van de dorpsbebouwing ten noorden van de spoorlijn. In Maarsbergen gaat het bij deze categorie om de omgeving van de kerk.

De 'dorpsgebieden 1850-1940' worden gekenmerkt door een zeer eenvoudige structuur: enkele straten/lanen geënt op van vóór 1850 daterende verbindingen als de Meentsteeg en de spoorlijn. Het Raadhuisplein is het enige 'nieuwe' structuurelement van enige omvang uit de betreffende periode.

De bebouwing in de gebieden is niet aaneengesloten, merendeels vrijstaand en voorzien van voortuinen. Aan het Raadhuisplein e.o. is de bebouwing villa-achtig, de functie is wonen. De bebouwing aan de Kapelweg en noordelijk van het station is eenvoudiger en gemengd, er komen ook winkels voor.

In het Maarsbergse gebied is de functie eveneens vrijwel uitsluitend wonen.

De visuele karakteristiek van de gebieden wordt voor een groot deel bepaald door de ruime opzet van de bebouwing met veel tuinen en openbaar groen.

1.1.2 Sociale woningbouwgebied

Het vrij bescheiden 'sociale woningbouwgebied' bestaat uit het 'Tuindorp' in Maarn, (oorspronkelijk) 75 woningen, een school en drie winkels aan het Everwijn Langeplein, de Schoollaan en de Tuindorpweg.

De woningen staan gegroepeerd in blokjes van twee of meer woningen aan het open plein (het centrale element in het stedebouwkundig ontwerp van de architect H.A. Pothoven) en aan de genoemde straten. De blokjes zijn merendeels voorzien van voortuinen en bestaan uit in baksteen opgetrokken panden met pannen daken.

De visuele karakteristiek van het complex wordt in sterke mate bepaald door de vrijwel uniforme, bloksgewijze bebouwing en de groene open ruimte van het plein.

1.2 GEBIEDEN BUITEN DE BEBOUWDE KOM

1.2.1 Buitenplaatsen en landgoederen vóor 1850 en 1850-1940

Deze categorie bestaat uit het Huis Maarsbergen, daterend uit de periode vóór 1850, en het Huis te Maarn, daterend uit de periode daarna.

Huis Maarsbergen
De structuur van het (oorspronkelijk) landgoed Maarsbergen wordt nog steeds gedeeltelijk bepaald door de Hollands-classicistische aanleg van rond 1700. Met name de centrale middenas en de evenwijdige, flankerende assen zijn ten noorden van de Maarnse Grindweg, de centrale dwarsas in de aanleg, nog aanwezig. De middenas is door gedeeltelijke verlegging en omvorming tot verkeersweg (N 226) visueel niet goed meer herkenbaar. Ten zuiden van het Huis Maarsbergen is nog slechts de westelijke flankerende as, de Wijkerweg, nog duidelijk herkenbaar. De middenas is door verlandschappelijking van de omgeving van het huis verdwenen. De padenstructuur is hier gericht op de heuvel. Vlak voor het huis is de middenas als waterloop in een bescheiden grachtenstelsel opgenomen.

De omgeving van het huis wordt gekenmerkt door enkele open en halfopen ruimten, overgaand in bos. Van de landschappelijke aanleg is niet veel meer over. Het markante huis is omgracht en bepaalt de visuele karakteristiek ter plaatse.

Huis te Maarn
De structuur van de 20ste-eeuwse buitenplaats wordt bepaald door de op het huis gerichte middenas, overgaand in een rondlopend pad. Op enige afstand van het huis wordt de middenas onderbroken door een open, rond-ovale ruimte (weide). Vanaf dit punt wordt het gezicht op het huis, dat aan de andere zijde van de weide is gesitueerd, gecreëerd. Via het rondlopend pad om de weide is het huis bereikbaar. Bepalend voor de visuele karakteristiek van het terrein zijn het neoklassieke huis en de geometrische tuin met trappen en vormbomen. Als geheel contrasteert de open weide sterk met de bosaanleg die de buitenplaats aan alle zijden omringt.

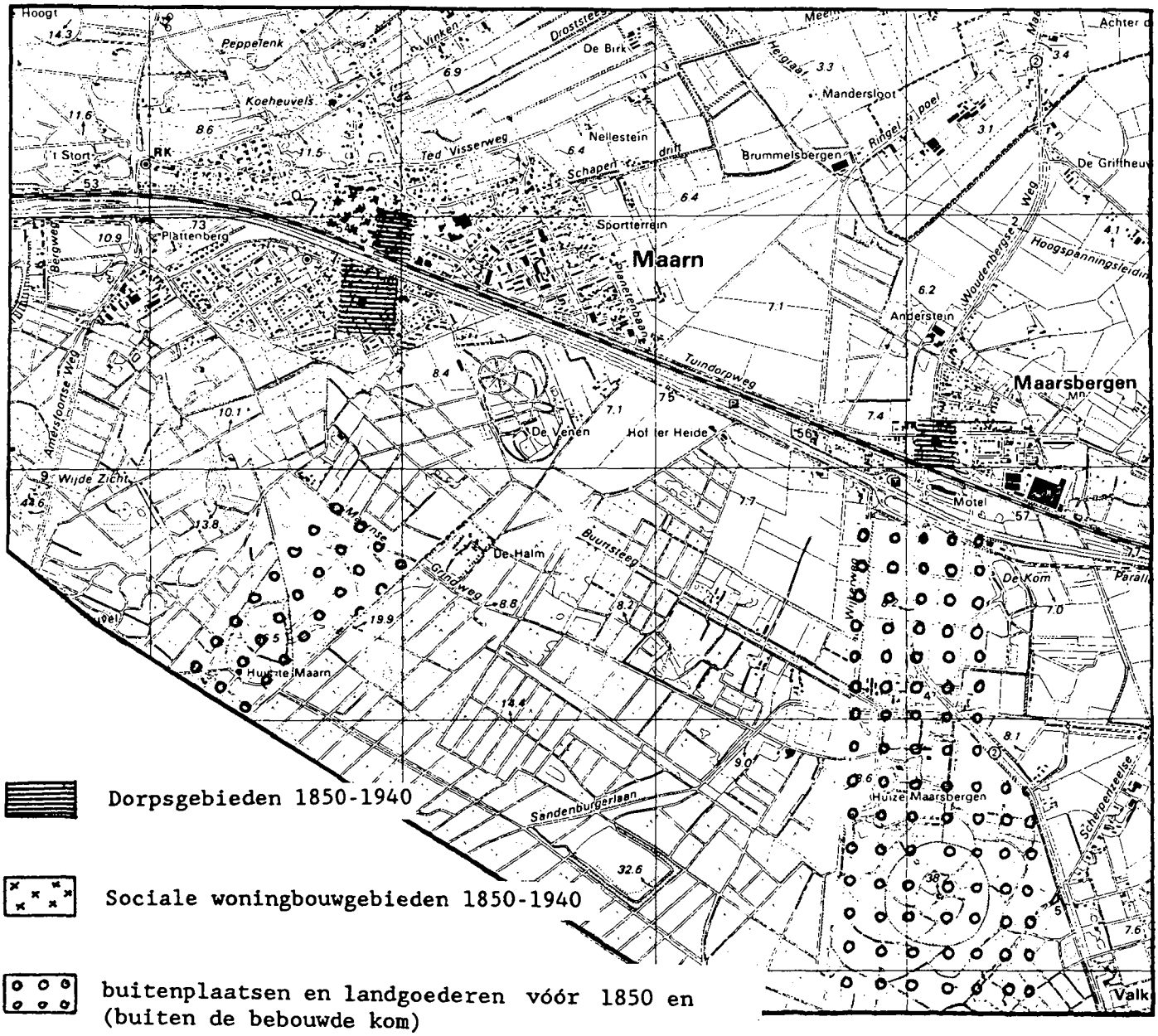

Afb. 8. Stedebouwkundige typologie van Maarn.

2 GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

2.1 INLEIDING

Per gemeente zijn 'gebieden met bijzondere waarden' onderscheiden. De aard van de waardering hangt ten nauwste samen met het karakter van het MIP: de waarde wordt ontleend aan de kwaliteit van de historische bebouwingsstructuren in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing. Cultuurhistorische waarden die geen of weinig relatie met de gebouwde omgeving hebben, komen in de waardering niet of nauwelijks aan bod.

In het kader van het MIP is het niet mogelijk gedetailleerd onderzoek te doen naar de kwaliteiten van de gebieden met bijzondere waarden. De onderstaande beschrijving van de waarden beoogt niet uitputtend te zijn, maar is op hoofdzaken gericht.

Inventarisatieformulier gebieden met bijzondere waarden
Ten behoeve van een systematische aanpak is per gebied met bijzondere waarden een formulier ingevuld met de feitelijke gegevens, het gebiedstype, een omschrijving van de waarde en tevens een tabel met waarderingscriteria.

Bij het formulier is zonodig een kaartje gevoegd met de omgrenzing van het gebied, de geïnventariseerde objecten alsmede de belangrijkste structuren conform de legenda.

Waarderingscriteria
De in de stedebouwkundige typologie onderscheiden gebiedstypen worden op hun bijzondere (cultuurhistorische) waarden getoetst, met behulp van een aantal criteria. Ten behoeve van een zo goed mogelijke vergelijkbaarheid van de waarde van object en gebied zijn deze criteria analoog aan de voor de objecten gehanteerde criteria.

De door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde criteria zijn primair ontwikkeld om de waarde van gebieden uit de periode 1850-1940 vast te stellen, gemeten naar hun landelijke betekenis. Binnen het MIP-Utrecht is gekozen voor een bredere opzet waarbij ook de gebieden uit de periode vóór 1850 worden betrokken en waarbij eveneens de waarde van gebieden op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt bepaald. De criteria van de RdMz zijn daartoe aangepast: de volgorde is gewijzigd en enkele formuleringen zijn aangepast.
De volgende (sub)criteria worden onderscheiden:

1. **omgeving**: de stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving;
   1.1 onderdeel groter geheel: de betekenis van het gebied als onderdeel van een groter geheel, bijv. een buitenplaats in een landgoederenlandschap;
   1.2 ruimtelijke relatie: de betekenis van het gebied vanwege de ruimtelijke relaties met de omgeving, bijv. een boerderijstrook in een veenontginning;
   1.3 markering/dominante situering: de betekenis van het gebied vanwege de markering van het stadsbeeld (bijv. villapark), als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel (bijv. een parkaanleg) of als representant van een groter

geheel, bijv. een fort binnen een linie;

2. **stedebouw/landschapsinrichting**: de intrinsieke kwaliteit wat betreft stedebouw en/of landschapsinrichting;
   2.1 **structuur**: de kwaliteit van het gebied vanwege het ruimtelijk concept en de structuur gelet op de bijzondere samenhang van functies, schaal, wegen, wateren, groenvoorziening, bebouwing en open ruimten;
   2.2 **erfindeling**: de kwaliteit van het gebied vanwege de percelering en de wijze waarop de erven zijn ingedeeld, bijv. de erven van een boerderijstrook;
   2.3 **bebouwing**: de betekenis van het gebied vanwege de architectonische of architectuurhistorische kwaliteiten van de bebouwing, bijv. die van een woningbouwcomplex;
3. **historie**: de bijzondere cultuurhistorische betekenis;
   3.1 **specifieke uitdrukking**: de betekenis van het gebied vanwege de structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met, en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemene historische ontwikkeling;
   3.2 **stedebouwkundig**: de betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3.3 **innovatieve waarde**: de betekenis van het gebied vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie gelet op type, motief en datering;
4. **gaafheid**: de mate waarin het gebied zijn oorspronkelijke gedaante bewaard heeft (herkenbaarheid);
   4.1 **omgeving**: belang van het gebied in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landelijke omgeving (vergelijk criterium 1);
   4.2 **structuur**: belang van het gebied vanwege de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur en functionele opzet als geheel;
   4.3 **erfindeling**: belang van het gebied vanwege de vorm, grootte en/of karakteristieke inrichting van de erven;
   4.4 **bebouwing**: belang van het gebied vanwege de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing.

Toelichting

Toepassing van deze criteria vindt plaats door middel van een driepunts-schaal op het inventarisatie-formulier teneinde vast te stellen of de betekenis van het gebied met bijzondere waarden van nationaal, provinciaal of gemeentelijk belang is. Per criterium is de waarde worden: 1 = zeer hoog, 2 = hoog, 3 = redelijk. Indien een criterium niet (meer) van toepassing is, wordt in deze tabel geen score aangegeven.

Aan de hand van de score op de verschillende criteria wordt tenslotte een totaalwaarde bepaald (zie veld 'kwalificatie').

2.2 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE MAARN

In de gemeente Maarn zijn 3 gebieden met bijzondere waarden onderscheiden:
1. Everwijn Langeplein;
2. Huis Maarsbergen en omgeving;
3. Henschoten

Het eerstgenoemde gebied bestaat uit een 'sociale woningbouwgebied'. Het tweede gebied betreft een 'buitenplaats vóór 1850' buiten de bebouwde kom. Het drede gebied betreft eveneens een buitenplaats vóór 1850.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : MARN GBW 1 (zie overzichtskaart)
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Maarn
naam : Everwijn Langeplein
gebiedstype : sociale woningbouwgebied
inv. datum : mei 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 1 (complex)
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering			x
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur			x
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			x
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			
4.2 structuur			x
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing			x

Omschrijving waarden:
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit het Everwijn Langeplein, een deel van het in 1923-1924 gerealiseerde sociale woningbouwcomplex Tuindorp. De waarde van het gebied is gelegen in de bewaard gebleven structuur van het complex in combinatie met de nog aanwezige, in hoofdvorm gave, bebouwing. De eenvoudige structuur wordt bepaald door het plein als het centrale element in het stedebouwkundig ontwerp. Aan het plein is het oorspronkelijk aanzien van het complex nog het meest herkenbaar.

De waarde van de visuele karakteristiek is met name gelegen in het bewaard blijven van de open ruimte van het plein, dat geflankeerd wordt door de blokjes, van voortuinen voorziene, woningen. Het geheel bezit hierdoor een sterk 'tuindorp-karakter'.

Als specifieke waarde kan nog gelden dat de bouw van Tuindorp het begin van de dorpskom van Maarn is geweest. Voor sociale woningbouw is dit tamelijk bijzonder. Vrijwel altijd is sociale woningbouw een toevoeging aan een bestaande kern.

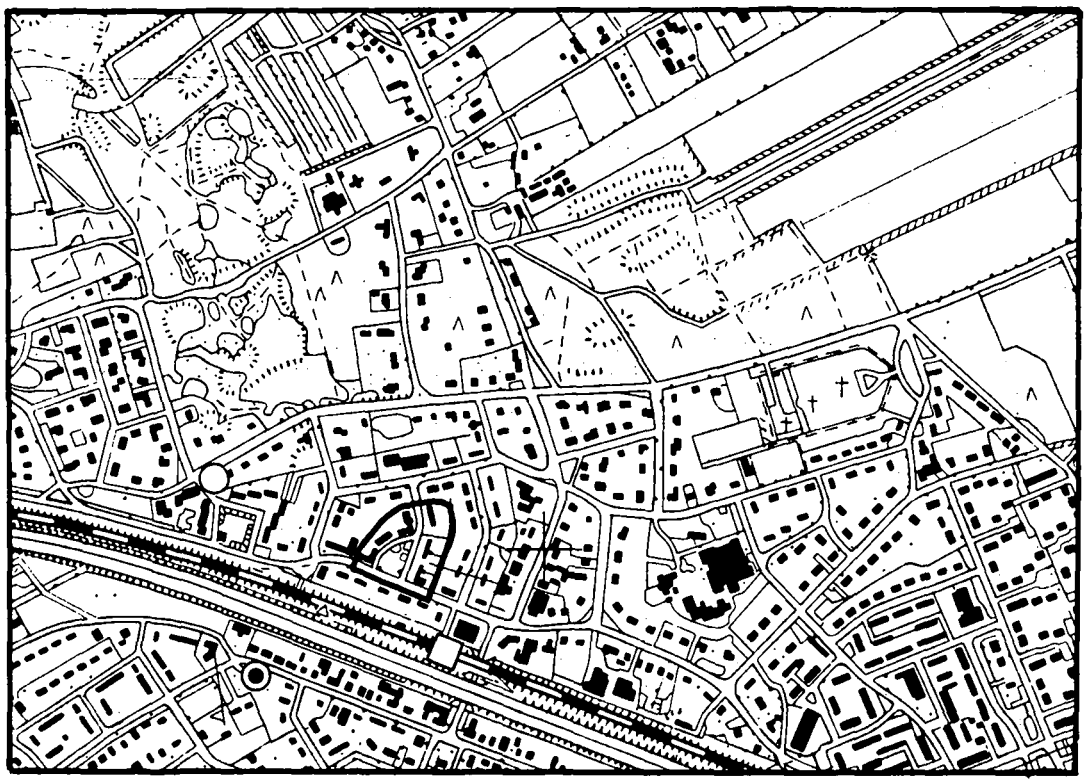

Afb. 9 Everwijn Langeplein

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : MARN GBW 2 (zie overzichtskaart)
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Maarn
naam : Huis Maarsbergen
gebiedstype : buitenplaats vóór 1850 (buiten de bebouwde kom)
inv. datum : mei 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 7
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur			x
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit het Huis Maarsbergen met de omgeving, grotendeels bestaand uit de oorspronkelijk Hollands-classicistische aanleg van rond 1700. De waarde van het gebied is primair gelegen in het bewaard blijven van een deel vam deze aanleg in combinatie met de aanwezigheid van een monumentaal landhuis en waardevolle bijgebouwen.
De nog aanwezige delen van de Hollands-classicistische aanleg (delen van de hoofd-as en de zij-assen) vertegenwoordigen een aanzienlijke waarde, temeer omdat een aanleg op deze schaal in Nederland nog vrij weinig voorkomt. Nog aanwezig zijn: ten noorden van de Maarnse Grindweg de centrale midden-as, (gedeeltelijk een doodlopend pad, gedeeltelijk omgevormd in de N226), de westelijke flankerende as (Wijkerweg) en de oostelijke (pad). Van belang voor de waardebepaling is de beplanting langs de assen en het grondgebruik in de compartimenten tussen de assen: bos en weiland.

Ten zuiden van de Maarnse Grindweg is de centrale as bewaard als waterloop, gericht op het huis. De Wijkerweg is de westelijke as en de oostelijke as is als verhoogde perceelsrand nog enigszins herkenbaar tot aan de heuvel. De classicistische aanleg gaat hier over in het op de heuvel gerichte padenpatroon. Het bewaard blijven van de nog aanwezige structuur is hier van groot belang.
Het gebied ten zuiden van de Maarnse Grindweg wordt gedomineerd door het markante, omgrachte Huis Maarsbergen en de bijgebouwen. Voor de visuele karakteristiek is de afwisseling tussen de openheid van de omgeving van het huis en de beslotenheid van het bos daaromheen, waarbij ook verschillen in terreinhoogte een rol spelen, bepalend.

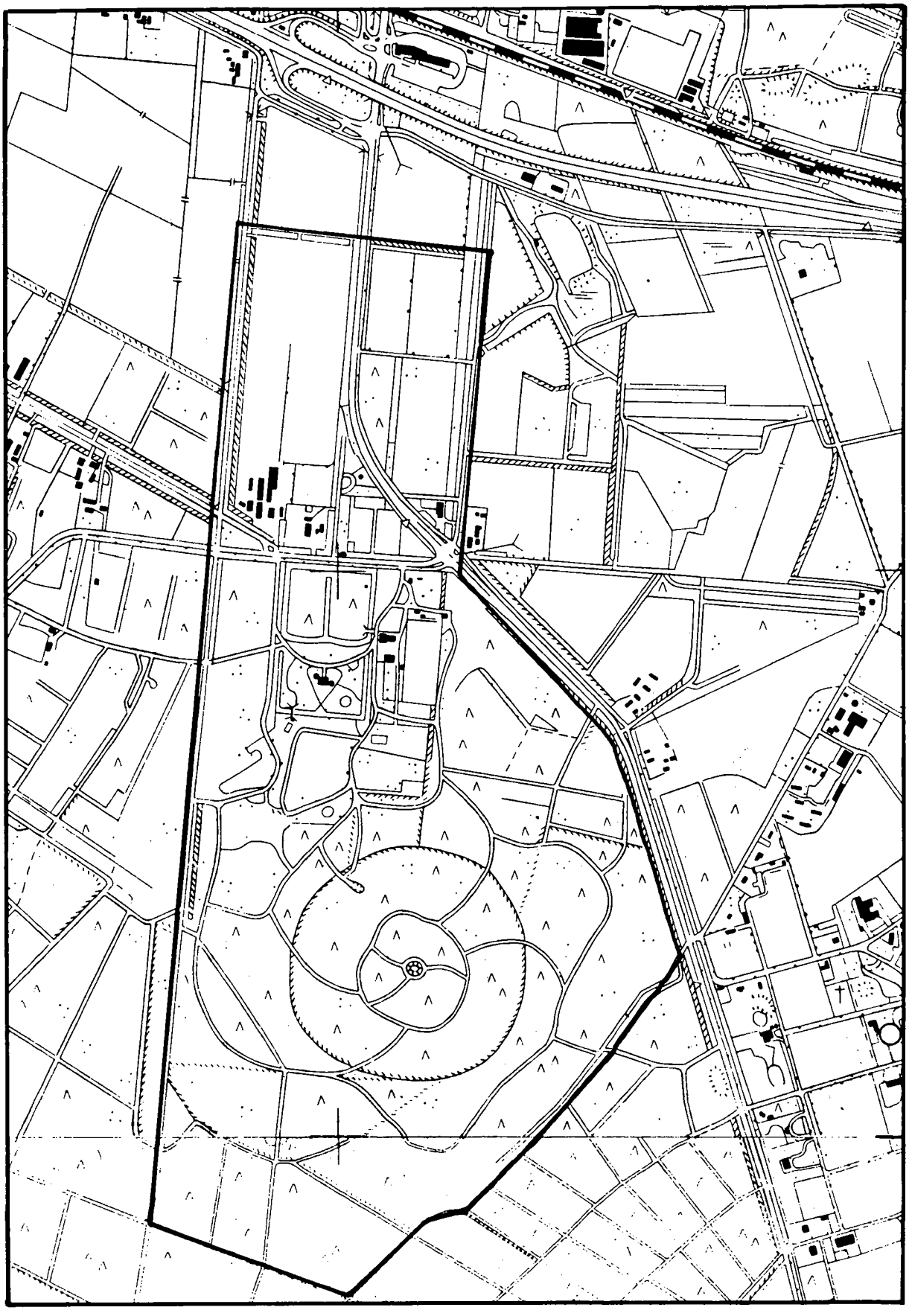

Afb. 10 Huis Maarsbergen en omgeving

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : MARN GBW 3 (=WDB GBW 6)
inventarisatiegebied: Utrechtse Heuvelrug
gemeente : Maarn
naam : Henschoten
gebiedstype : buitenplaats vóór 1850 (buiten de bebouwde kom)
inv. datum : mei 1992
inventarisator : Ben Olde Meierink
aantal MIP-objecten : 6
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw/landschapsinrichting			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit een deel onder de gemeente Maarn en een gedeelte onder de gemeente Woudenburg en kan gekarakteriseerd worden als een buitenplaatsenlandschap. Men heeft hierbij de ligging op de oostelijke helling van de heuvelrug te volle benut. In de tweede helft van de jaren '30 van de vorige eeuw werd in opdracht van de Amsterdamse bankier Stoop door de tuinarchitect J.D. Zocher Jr. een landschappelijke aanleg ontworpen waarbij als het ware een zwitsers landschap werd gecreëerd, waarbij het eveneens door Zocher in 1838 ontworpen eenlaagse jachthuis "Het Berghuis" het visuele middelpunt vormde. De bouwheer wilde hier een buitenhuis stichten. Vanwege de afgelegen ligging zag hij daar vanaf en liet 'Molenbosch' in Zeist bouwen. In 1930 is het Berghuis door J.W. Hanrath van een verdieping voorzien, waardoor functie als blikvanger is versterkt. Vanaf verschillende punten in de omgeving heeft men bijzondere doorzichten op het huis, terwijl omgekeerd men vanuit het huis een gezicht heeft op een coulissenvormig landschap. Vanaf de oprijlaan naar de Laagt 2 heeft men een zicht op het

dienstgebouw van de buitenplaats, met op de achtergrond het Berghuis. Ten westen hiervan ligt de boerderij gecombineerd met het 'herenhuisje' De Hoogt dat met de over de geemeentegrens van Woudenberg gelegen koepel een eenheid vormt. De naam De Hoogt is later overgegaan op de jongere buitenplaats met het in 1908 door Hanrath gebouwde landhuis even ten zuiden van de Laagt. Met het aansluitende gebied met van Woudenberg waarin de buitenplaats De Viersprong en de pyramide van Austerlitz zijn gelegen, vormt het een buitenplaats-landgoederenlandschap met delen van bijzonder hoge historisch-landschappelijke waarde.

Afb. 11 Henschoten

3 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN EN HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELEMENTEN EN STRUCTUREN

3.1 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN

Archeologische vindplaatsen opgenomen in: Archeologische monumenten in de provincie Utrecht, ROB en Provincie Utrecht, 1987.

1 terrein waarin een grafveld uit vermoedelijk het Neolithicum	M
2 terrein waarin twee gerestaureerdegrafheuvels en een urnenveld (Maarn-Maarnse Grindweg)	M-ch
3 grafheuvel (Maarn-De Halm)	(M)-ch
4 grafheuvel (Maarn-Z.)	(M)-ch

M : terrein beschermd ingevolge de Monumentenwet.
(M): terrein dat op de voordracht staat voor wettelijke bescherming, maar waarbij die bescherming nog niet is ge'ffectueerd.
ch : cultuurhistorische waarde, significante vorm- en structuurelementen zijn duidelijk zichtbaar.

3.2 HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELENMENTEN EN STRUCTUREN

Binnen het kader van het MIP is geen uitputtende studie of inventarisatie verricht naar de aanwezigheid van belangwekkende historisch-geografische elementen en structuren. Onderstaande opsomming streeft dan ook niet na volledig te zijn. Doel is meer een signalering van in het oog springende elementen en belangrijke deelstructuren, die onderdeel zijn van de historisch-ruimtelijke structuur. Op diverse plaatsen in de tekst van deel A is de historische nederzettingsstructuur uitgebreid behandeld (par. 3.5 en 4.4). Ook de infrastructuur is daar voor een belangrijk deel reeds behandeld (par. 3.4 en 4.3).

Structuurbepalende elementen van nederzettingen alsmede de reeds behandelde infrastructuur zijn in onderstaand overzicht derhalve niet opgenomen.

Dit overzicht beperkt zich tot een indicatieve opsomming van overige relevante historisch-landschappelijke elementen en structuren.

1 De strookvormige percelering met de bijbehorende perceelsrandbegroeiing ten noorden van Maarn (Vinkenbuurtseweg en omgeving)
2 De boerderijen en het complex blokvormige percelen met de bijbehorende perceelsrandbegroeiing aan de Buurtsteeg, overgaand in het achterliggende bos.

3 De rechtlijnige padenstructuur van de merendeels 19de en 20ste eeuwse bosaanleg.
4 de plas achter het voormalige station Maarsbergen; mogelijk oude veedrinkplaats en uitgediept door de Rhijnspoorwegmaatschappij voor water om de stoomlocomotieven (bij) te vullen.
5 'De Kom', vroegere eendenkooi aan de Parallelweg, behorend bij het middeleeuwse proostdijhuis van het klooster Bern bij Heusden.

4 OVERZICHT VAN DE BEBOUWING

4.1 GEBOUWEN VOOR HET LANDS-, GEWESTELIJK EN PLAATSELIJK BESTUUR

Voor het in Maarn te bouwen raadhuis werd een prijsvraag uitgeschreven. Het ontwerp van architect H.A. Pothoven kreeg de eerste prijs. In 1924 werd het uitgevoerd (Raadhuisplein 1; neo-renaissancestijl).

Aan Maarnse Grindweg 51 staat een tolhuis in eenvoudige, neo-classicistische stijl. Een zelfde tolhuisje bevindt zich overigens in Woudenberg.

4.2 KERKELIJKE GEBOUWEN EN BIJZONDERE ONDEDERDELEN DAARVAN, ALSMEDE WONINGEN VOOR KERKELIJKE FUNCTIONARISSEN

Een drietal kerken is in de inventarisatie opgenomen. Het oudst is de Ned. Herv. kerk te Maarsbergen (Woudenbergseweg 52). De kerk is in neo-renaissancestijl opgetrokken naar ontwerp van de bekende Amsterdamse architect Van Gendt.

Zeer eenvoudig is de Ned. Herv. kapel aan de Kapelweg in Maarn. Het oudste gedeelte dateert van 1915.

Uit 1926 stammen de R.K. kerk en pastorie aan de Amersfoortseweg (nr. 48).

4.3 HANDELS-EN KANTOORGEBOUWEN EN GEBOUWEN VOOR TRANSPORT EN OPSLAG

In Maarn zijn twee winkelpanden opgenomen, de bakkerij die onderdeel is van het woningbouwcomplex uit 1923, aan het Everwijn Langeplein en het woon-winkelpand aan Kapelweg 33-35. Typisch voor de winkelfunctie van het laatste pand is de geaccentueerde ingangspartij.

Het Maarnse station dateert van 1910. Het is in eenvoudige trant opgetrokken.

4.4 GEBOUWEN VAN LIEFDADIGHEID, GEZONDHEIDSZORG, WETENSCHAP EN CULTUUR

Valkenheide is een in Maarsbergen gelegen opvoedingsinrichting met school, in 1912 gesticht door de Ned. Herv. Kerk. Diverse personeels-woningen (Woudenbergseweg 20-22, 32, 36) zijn opgenomen in de inventarisatie. Aansluitend op het landelijke karakter van het terrein, met lanen, grasvelden en bossages, zijn de woningen in een eenvoudige, landelijke stijl opgetrokken.

De school in Maarsbergen werd in 1862 gesticht (Woudenbergseweg 56-58). Meermalen werd ze uitgebreid. Bij de eerste bouw werd er een onderwijzerswoning in opgenomen, die nog altijd als zodanig functioneert.

4.5 GEBOUWEN VOOR SPORT, RECREATIE, VERENIGING, VERGADERING EN HORECA

In Maarsbergen bevinden zich twee panden met een horeca-bestemming. Vanouds dragen ze de naam van Grote en Kleine Bloemheuvel (Woudenbergseweg 3 en 44).

De Grote Bloemheuvel is een in oorsprong zestiende of zeventiende-eeuws pand. In 1889 is het grootscheeps verbouwd. Nu bestaat het uit een boerderij met aan de voorzijde een uitbouw. Daarin was de restauratie van het voormalige station Maarsbergen gevestigd.

De Kleine Bloemheuvel is rond 1780 als herberg gebouwd. Na een recente uitbreiding doet het dienst als restaurant en motel.

4.6 KASTELEN, LANDHUIZEN, BUITENPLAATSEN, HISTORISCHE PARKEN EN TUINEN EN DAARBIJ BEHORENDE BIJGEBOUWEN EN OBJECTEN

De meeste Maarnse buitenplaatsen zijn kort na 1900 ontstaan. Eén heeft echter een veel oudere oorsprong en dat is kasteel Maarsbergen.

Het landgoed Maarsbergen werd reeds in de middeleeuwen vermeld. Het huidige kasteel (Maarnse Grindweg 30-36) is een in kern zestiende-eeuws huis. Het is diverse malen verbouwd. Bepalend voor het huidige beeld waren de verbouwingen in 1804 (sloop van de torens, bouw van de huidige achtergevel), 1882 (renovatie in neo-gotische trant) en 1930 (bouw nieuwe torens).

In de zeventiende eeuw is op grote schaal een formele tuin aangelegd. De oude moestuin, een gedeeltelijk ommuurd, vierkant terrein, is nog steeds te herkennen. Ook zijn er nog steeds drie lange lanen, waaronder de middenas vanuit het huis. Verder bevinden zich voor het kasteel twee omgrachte percelen, ter weerszijden van de middenas. Die laatste wordt echter niet meer als oprijlaan gebruikt, mogelijk omdat de tuin in landschappelijke stijl werd gereorganiseerd. De huidige situatie geeft overigens geen aanleiding te vermoeden dat het park op grootse wijze in een landschapspark is getransformeerd: vele typische kenmerken van het laatste ontbreken.

Van de bijgebouwen verdienen de orangerie, de duiventoren en de boerderij, tevens paardenstal en koetshuis, vermelding.

De meeste boerderijen in de omtrek maken deel uit van het landgoed; ze zijn te herkennen aan de rood-geel-groene luiken.

In 1838 werd het Berghuis gebouwd (De Laagt 8). Het was een jachthuis en werd ontworpen door J.D. Zocher jr., evenals het er voor gelegen park. De bouwheer, J.B. Stoop, wilde hier een buitenplaats stichten. Vanwege de afgelegen ligging zag hij daar vanaf en liet 'Molenbosch' in Zeist bouwen. In 1930 is het Berghuis verbouwd door J.W. Hanrath.

De meeste buitenplaatsen op de Utrechtse Heuvelrug werden in de negentiende eeuw gesticht, aan de Stichtse Lustwarande. Maarn ligt iets ten noorden daarvan. Het was echter wel een van de weinige ongerepte gebieden in de omtrek, zodat het nog mogelijk was grote stukken grond te verwerven. Van de Maarnse

buitenplaatsen komen hier slechts enkele aan de orde.

In 1904 werden 't Stort (Amersfoortseweg 7-9) en Stameren (De Stameren 1-3) gebouwd. Beide huizen zijn gebouwd volgens het villa-type (a-symmetrische gevels en plattegrond, verticaal gericht) en gelegen in een landschappelijk park.

De Hoogt (1908; De Hoogt 6) werd door J.W. Hanrath ontworpen in neo-classicistische trant. Anderstein (1913; Woudenbergseweg 9) werd door J. Stuivinga ontworpen in Engelse landhuisstijl. Het bekendste buiten, tenslotte, is het Huis te Maarn (Maarnse Grindweg 26). Het werd voor een textielmagnaat gebouwd naar ontwerp van J. Stuyt. Het landgoed werd gesticht in 1907, het huis kwam gereed in 1916. De neo-classicistische bouwstijl en het bouwblok herinneren aan Amerikaanse huizen. Dat is niet zo verwonderlijk omdat de bouwheer uit Twente kwam, waar een eveneens op Amerikaanse voorbeelden geïnspireerd huizen staan (b.v. Zonnebeek bij Enschede, 1906-7). Het Huis te Maarn staat op een hoog punt in het centrum van een groot landgoed. Voor het huis ligt een grasveld met een middenlaan; een en ander is door hagen en bossages omzoomd. De tuin is ontworpen door P. Wattez. Achter het huis staat een u-vo_mig dienstgebouw.

4.7 WONINGEN EN WONINGBOUWCOMPLEXEN

In Maarn staan enkele grote huizen, een aantal arbeiderswoningen en een flinke groep kleine landhuizen van net na de oorlog.

Een landhuis in rustieke trant is Zonne-Kanje (Amersfoortseweg 56), met een dienstwoning in dezelfde stijl. In een op het Hollands classicisme geïnspireerde stijl is het herenhuis Amersfoortseweg 54-54a opgetrokken.

Ten behoeve van arbeiders werden diverse kleine woningen gebouwd. Voorbeelden zijn Amersfoortseweg 30-34 en Kapelweg 18-20. Deze huisjes werden vooral door boerenarbeiders bewoond. Voor de werklieden bij de zandafgraving werden ook woningen gebouwd. Er staat een aantal aan de Bergweg. Iets later werd het complex aan het Everwijn Langeplein opgezet (1923). Het omvatte naast woningen ook enkele winkels. Deze panden zijn nauwelijks van decoratie voorzien.

Vlak na de Tweede Wereldoorlog werd Maarn ontdekt als woonplaats voor welgestelden. Zo ontstond ten noorden van het spoor een wijkje met diverse landhuisjes en bungalows (bij voorbeeld Poortsebos 8, 1951).

4.8 BOERDERIJEN

Bijna de helft van de in Maarn opgenomen panden zijn boerderijen. De meeste zijn gebouwd volgens het langhuis-type.

De langhuisboerderij wordt gekenmerkt door het feit dat woon- en bedrijfsgedeelte achter elkaar liggen onder één dak met een rechte nok. In Maarn bevindt zich een aantal zeer kleine boerderijen van dit type, naast een aantal grotere.

De kleine langhuisboerderijen staan in of bij de kernen van Maarn en Maarsbergen. Het zijn keuterboerderijen gevestigd op betrekkelijk schrale grond. Ze stammen uit de negentiende eeuw.

Sommige, zoals Van Beuningenlaan 34a en Hertenlaan 61, zijn ingesloten door nieuwe bebouwing. Andere, zoals Hoekenkamp 5, liggen nog in het boerenland.

De grote boerderijen staan vooral ten noorden van Maarsbergen. In de vorige eeuw werden de soms zeventiende-eeuwse hoeven vervangen door de huidige gebouwen. Mooi zijn De Griftheuvel (1886; Griftdijk 2) en Nieuw-Altena (1893; Griftdijk 3). Oudere exemplaren worden bij voorbeeld aan de Woudenbergseweg aangetroffen (Het Blauwe Huis, nr. 42, voorzien van een opvallende, zeer vrij toegepaste neo-classicistische decoratie). Een andere oude boerderij is Buurtsteeg 5.

Bij dwarshuisboerderijen is het woongedeelte links en rechts uitgebouwd ten opzichte van het bedrijfsgedeelte. In Maarn staan vier boerderijen van dit type: Dwarsweg 4, Rottegatsteeg 3 en 7 en Woudenbergseweg 92a. De laatste is belangrijk vanwege de aanwezigheid van een mooie schuur en een schaapskooi. Overigens hebben deze boerderijen vaak een oudere oorsprong dan het huidige aanzien doet vermoeden.

Een bijzondere boerderij is Griftdijk 16 (1928). Schuur en huis zijn niet in één pand verenigd: links staat de schuur met voorin een karnkamer, rechts staat het huis. Beide delen zijn met elkaar verbonden door een bijkeuken.

Uitzonderlijk is ook de oude hofstede 'het Uilegat', nu onderdeel van Anderstein (Woudenbergseweg 11-13). Het eigenlijke hoofdgebouw is zeer verbouwd. Bijzonder zijn de paardenstal met koetshuis en de zeer grote, driebeukige schuur (1905).

Op diverse plaatsen in het boerenland staan eenvoudige woningen voor arbeiders. Een voorbeeld is 'de Koedam' aan Scherpenzeelseweg 1.